

ანდრო გოგოლაძე, თემურ თოდუა

ალექსანდრე მაკედონელი და კავკასია (ბერძნულ-ქართული წყაროების შედარებითი ანალიზი)

ქართულ ისტორიულ მწერლობაში ალექსანდრე მაკედონელის ქართლში ლაშქრობის ამბავი „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატიანეში და ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“ გვხვდება. მეცნიერთა ნაწილს ეს ისტორია ალექსანდრეს შემდგომი ისტორიკოსების თხზულებებში გაჩენილი ამბების გამოძახილად მიაჩნია. ქართველ მემატიანეთა ეს ცნობები ასევე იდეოლოგიურ-პოლიტიკურ და საკრალურ დატვირთვას შეიცავს – ალექსანდრესთან, უკვე ლეგენდად ქცეულ „უსწორო დიდ ხელმწიფესთან“ დაეკავშირებიან ქართული სახელმწიფოს გენეზისი, მისი მემკვიდრეობისათვის ბრძოლაში შობილი ქართლის სამეფოს ფორმირების პროცესი.

ალექსანდრე მაკედონელის თავგადასავალი მისმა თანამედროვე თუ მომდევნო ხანის მრავალმა ისტორიკოსმა, სახელმწიფო მოხელემ თუ თანამებრძოლმა აღწერა. მისი საგმირო საქმეები იმდენად პოპულარული იყო, რომ ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში დაიწყო ალექსანდრეს ცხოვრების ზღაპრული ფერებით შემოსვა. ამ ლეგენდარულმა ვერსიებმა მოგვიანებით შვეს რომანი, რომელიც ისტორიაში „ალექსანდრიანის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. მისი ავტორი უცნობია და პირობითად მას ფსევდოკალისტენეს უწოდებენ.

რომანის შექმნის დროდ II-III საუკუნეებს მიიჩნევენ. რომანის უძველესი ხელნაწერი III საუკუნის ლათინური ორიგინალია, რომელიც ეკუთვნის იულიუს ვალერიანეს.¹

„ალექსანდრიანი“ მრავალ ენაზე ითარგმნა, მათ შორის ქართულადაც, მაგრამ მის უძველეს ქართულ ვერსიას ჩვენამდე არ მოუღწევია. მეცნიერთა ვარაუდით, ქართული ვერსია IX საუკუნით თარიღდება. გვაქვს მოგვიანო ხანის თარგმანი, რომელიც XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე უთარგმნია არჩილ მეფეს, ხოლო არჩილისეული „ალექსანდრიანი“ გაუღექსავს პეტრე ჩხატარაიძეს. ეს ქართული თარგმანი სერბულ-რუსული ვარიანტიდან არის გადმოღებული. თვით სერბული ვარიანტის წყარო კი ბერძნული დედნის ტექსტი იყო. სავარაუდოდ, ქართული თარგმანი, რომანის ერთ-ერთ უძველეს ვერსიას ეყრდნობა. ბერძნული ორიგინალის ეს ვერსია, XIII-XIV საუკუნეების ხელნაწერი, დაკარგულია, თუმცა შემორჩენილია რომანის სხვა ხელნაწერები, რომლებიც უფრო ადრინდელ ხანას, ფაქტობრივად მისი შექმნის ახლო პერიოდს განეკუთვნება. ისინი IV-VIII საუკუნეებით თარიღდება. საერთოდ, ძველ ბერძნულ ენაზე ცნობილია ამ რომანის ექვსი ხელნაწერი.²

რომანი აღწერს ალექსანდრე მაკედონელის თავგადასავალს, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, სავსეა მთავარი გმირის გარშემო შექმნილი მრავალი ისტორიული, ფოლკლორული თუ ლეგენდარული სიუჟეტით. სწორედ „ალექსანდრიანში“ განვითარებულ ერთ-ერთ სიუჟეტს მიიჩნევენ მეცნიერები „მოქცევაჲს“ მატეანისა და ლეონტი მროველის წყაროდ – ალექსანდრეს ღაშქრობის შესახებ ქართლში და ზოგადად

¹ ს. ყაუხჩიშვილი. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ტ. II. თბ. 1949, გვ. 230-231; ალექსანდრიანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო რ. მირიანაშვილმა. თბ. 1980, გვ. 3-5.

² ალექსანდრიანი, გვ. 7-9; ვ. ვაშაიძე. მეფეთა ცხოვრება და ბერძნული ალექსანდრიანი. კრ. „ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევები“. თბ. 1991, გვ. 39-40.

კავკასიაში. კ. კეკელიძის აზრით, რომანში აღწერილი ამბავი, ალექსანდრეს მიერ ველურ ხალხთა განდევნისა და ჩრდილოეთის მთებში გადარეკვის, მათი იქ შემწვევდების ისტორია საფუძველად დაედო ქართულ წყაროებში ჩვენთვის კარგად ნაცნობ ისტორიებს, აქ ალექსანდრეს მიერ ხორცისმჭამელი და უწმინდური ხალხების დამარცხების შესახებ. ს. ყაუხჩიშვილი ვარაუდობს, რომ რომანში კავკასიის გაჩენა მოდის თვით ალექსანდრეს ავტორებისგან, რადგან მათ ინდოეთში ლაშქრობის ამბავი შეცდომით დააკავშირეს ალექსანდრეს მიერ კავკასიის მთების გადალახვასთან. აქედან რომანის ზოგიერთ ვერსიაში გაჩნდა კავკასიის მხარეები, როგორც ალექსანდრეს დაპყრობილი ადგილები. თ. ყაუხჩიშვილი ეთანხმება ამ ვერსიებს და აღნიშნავს, რომ „ალექსანდრიანი“ დაედო წყაროდ ქართველი მემატიანეების ცნობებს.³ ქართული და ბერძნული თხზულებების ტექსტოლოგიური შედარებების საფუძველზე ვ. ვაშაკიძე ასკვნის, რომ ლეონტი მროველი სარგებლობდა „ალექსანდრიანის“ იმ ხელნაწერით, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში J რედაქციით არის ცნობილი.⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ „ალექსანდრიანს“ ადრეული ხანებიდანვე იცნობდა ძველი ქართული მწერლობა. რომანის ფრაგმენტების კვალი მართლაც ჩანს ქართულ წყაროებში. კერძოდ, ჩვენს მიერ დასახელებული თხზულებების გარდა, რომანს იცნობს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი და ჟამთააღმწერელი. რომანის მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელის აღმოსავლეთში ლაშქრობის მარშრუტი ზოგადად ასე-

³ კ. კეკელიძე. ძველი ქართული მწერლობის ისტორია. ტ. I. თბ. 1951, გვ. 219; ს. ყაუხჩიშვილი. ბერძნული ლიტერატურის ისტორია. ტ. II. თბ. 1949, გვ. 232-235; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. V. თბ. 1983, გვ. 148-150; ივ. ჯავახიშვილი. თხზულებანი. ტ. VIII. თბ. 1977. გვ. 114-115.

⁴ ვ. ვაშაკიძე. მეფეთა ცხოვრება და ბერძნული ალექსანდრიანი. მეცნიერებაში მიღებულია რომანის ძველი ბერძნული ტექსტის ექვსი რედაქცია და მათ აღნიშნავენ შემდეგნაირად: α, β, γ, δ, λ, ε. ვერსიები. გვ. 39, 44-45.

თია: სპარსეთი – მეფე პერაკლეს (ირაკლის) და სემირამიდა დედოფლის სამეფო; მაკირინიის ჭალაკნი – ბრაჰმანთა და ნეტართა სამეფოელი, მათი მბრძანებელის იოვანთეს (იოვანეს, რუსულ ვერსიაში – Ивант) სამყარო, სამოთხის კარი (იქიდან გამოშავალი ოთხი მდინარით: გეონი, ფისონი, ტიგროსი და ეფერატი) – ზღაპრული ადამიანებით, ცხოველებით, უკვდავების წყლებით სავსე სამყარო. აქედან ექვსი დღის სავალზე ინდოეთის საზღვარი – მეფე პორის სამეფო, რომელსაც ამარცხებს ალექსანდრე პირისპირ შეხმაში; შემდეგ მაზიანეს (ამაძონების) ქვეყანა, ამაზინის დედოფალ კლითეურას საბრძანებელი; აქედან აღმოსავლეთით მერსილონის ქვეყანა, სადაც მეფობდა ევრიმინთე. სწორედ ევრიმინთეს დამარცხების შემდეგ შეშინდნენ ურწმუნო წარმართები და ალექსანდრემ დევნა ისინი ჩრდილოეთის კიდემდე: „წარმართთა მათ ურწმუნოთა მის კიდისსაგანთა სდევნა მათ, ვიდრე მაღალთა და დიდთა მთამდე, რომელთაცა ბორცვნი ჩრდილოეთისანი ეწოდებოდნა“. როგორც რომანშია აღწერილი, ეს ტომები ალექსანდრემ შეჰყარა მთებში, ღმერთების დახმარებით ჩაეკბა ისინი იქ, გააკეთა დიდი სპილენძის კარი, წაუსვა ჯადოსნური წამალი, რომელსაც არც ცეცხლი ეკარებოდა და არც რკინა.⁵

ამ კარს არჩილისეულ თარგმანში კადსპიდნი, სერბულის უძველეს რუსულ თარგმანში, რომელიც XV საუკუნით თარიღდება Врата аспидеска⁶ ეწოდება. აღნიშნულ ამბავს თანახმად ჩამონათვალი წარმართი ხალხებისა და ამ სიას ძველი ალექსის, წინასწარმეტყველებების და გამოცხადებების კვალი ადევს. ისინი მოხსენიებულნი არიან გოგისა და მაგოგის ხალხებად. ქართულ ტექსტში მათი ჩამონათვალი ასე-

⁵ ალექსანდრიანი, გვ. 143-144.

⁶ Александрия, Роман об Александре Македонском по русской рукописи XV века. издание подготовили М. Н. Ботвинник, Я. С. Лурье и О. В. Творогов. М.-Л. 1965, გვ. 55, 120.

თია: ღოღთი და მადლოთი, ნადოსნი, ადასიე, ზანიხი, ავარნესი, თითიე, ანევი, ფარზანი, კლემიადი, ზანერითი, თეინანი, მართიანი, ხომონი, კენიანეი, სალათარი.⁷

ბერძნულ ტექსტში გოგისა და მაგოგის ხალხები მონღოლებთან და გოთებთან არიან დაკავშირებულნი. ამ ჩამონათვალშია ქალდეველები. რუსულ ტექსტში ქალდეველები მოხსენიებულნი არიან, როგორც Хамони. ქართულშიც, რუსულის მიხედვით – ხომონი. დანარჩენი ქართველ მთარგმნელს მექანიკურად აქვს გადმოტანილი. როგორც ვხედავთ, ამ ხალხების იდენტიფიკაცია რეალურ ისტორიულ სამყაროში ფაქტობრივად შეუძლებელია, მით უმეტეს, რომ რომანის მიხედვით ალექსანდრეს ლაშქრობის გეოგრაფიული პუნქტების ლოკალიზაცია ძალიან ძნელია. ნ. ნიკოლოზიშვილი ფიქრობს, რომ რომანის სირიულ და ებრაულ ვერსიებში მოცემული ეს ხალხები მსგავსია ისტორიული ეთნოსების, ბიბლიური პერსონაჟების და ისტორიულ-გეოგრაფიული სახელების. ის ვარაუდობს, რომ ეს ფაქტი ამყარებს აზრს, ალექსანდრეს კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ.⁸

რაც შეეხება ქართული წყაროების ცნობებს, ალექსანდრეს მიერ წარმართი ხალხების დამარცხების შესახებ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ სიუჟეტით, როდესაც ალექსანდრე მოვიდა ქართლში, „იხილნა ნათესავნი ბუნ-თურქნი მსხდომარენი მდინარესა მტკუარსა... დაუკვირდა ალექსანდრეს და ცნა, რამეთუ იებოსელთა ნათესავნი იყვნეს, ყოველსა ხორციელსა ჭამდეს და სამარე მათი არ იყო“, ამის შემდეგ ალექსანდრე აიყარა და წავიდა. ამ დროისათვის ქართლში მოვიდნენ ქალდეველთაგან დევნილნი ჰონნი (ჰუნები თუ ჰურიანი – ამ საკითხზე მკვლევარებში აზრთა სხვადასხვაობაა), „და შემდგო-

⁷ ალექსანდრიანი, გვ. 144.

⁸ ნ. ნიკოლოზიშვილი. „ქართული ელინიზმის და ქრისტიანობის სათავეებთან „მოქცევაჲ ქართლისაჲსა“ და „ქართველ მეფეთა ცხოვრების“ მიხედვით“. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2006, გვ. 12-17.

მად რამოდენისამე ჟამისა მოვიდა ალექსანდრე მეფე ყოვლისა ქუეყანისაჲ და დაღეწნა სამნი ესე ქალაქნი და ციხენი და ჰონთა დასცა მახვილი და მეოტ იქმნეს“.⁹

ლეონტი მროველის ცნობით: „ალექსანდრე გამოვიდა დასავლით და შევიდა სამხრით, შემოვიდა ჩრდილოთ, გარდამოვლინა კავკასნი და მოვიდა ქართლად და პოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა... ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, მეუდარსა შესჭამდეს, ვითარცა მხეცნი და პირუტყუნი... და იხილნა რა ესე ნათესავნი სასტიკნი წარმართნი, რომელთა იგი ჩუენ ბუნთურქად და ყივჩაყად უწოდთ...“

შემდგომად ამისა განძლიერდა ალექსანდრე და დაიპყრა ყოველი ქუეყანა და აღმოვიდა ქუეყანასა ქართლისასა... ხოლო სარკინელთ ბუნთურქთაგანთა აგინეს მეფესა და განიწყრა ალექსანდრე და მოიცვა ქალაქი სარკინე... ხოლო სარკინელთა შესჭირდა, რამეთუ ჰბრძოდა თერთმეტ თუე. იწყეს ფარულად კლდესა კაფა და განჴურიტეს კლდე და იგი შეიღტვოდეს კავკასიად“.¹⁰

როგორც ვხედავთ, გარკვეული მსგავსება ალექსანდრეს მიერ ველურ ხალხთა დამარცხების შესახებ ამ თხზულებებში მართლაც შეინიშნება. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულ წყაროებში არ არის ცნობები ამ ხალხების მთებში ჩაკეტვის და იქ კარის (სიმაგრეთა სისტემის) შექმნის შესახებ. ჩრდილოეთში ლაშქრობისა და იქ ციხე-სიმაგრეთა სი-

⁹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I. თბ. 1963, გვ. 81-82. ბუნ-თურქების და სხვა წარმართი ხალხების ქართლში მოსახლეობის ლეგენდის წარმოშობის შესახებ იხ. გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოების და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში. თბ. 1979, გვ. 149-155; მ. გოგოლაძე. ქართლის სოციალური და პოლიტიკური ისტორია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით. თბ. 2004, გვ. 62-73.

¹⁰ ლეონტი მროველი. „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 17-18.

სტემის შექმნის ამბებს არა ალექსანდრეს, არამედ ქართველ მეფეებს მიაწერენ ქართველი მემკვიდრეები. ლეონტის ცნობით, მირიანმა – საურმაგის შვილობილმა ილაშქრა დურძუკეთს: „შვიდა მირვან დურძუკეთს და მოაოხრა დურძუკეთი და ჭართალი და შეაბნა კარნი ქვიტკირითა და უწოდა სახელად დარუბალ“.¹¹

ჯუანშერის გადმოცემით, ვახტანგ გორგასალმა დაამარცხა ჩრდილოეთ კავკასიაში გოგისა და მაგოგის ხალხები, აღანები და ხაზარები, შექმნა კარი დარიალის: „ხოლო დაიმორჩილნა ოვსნი და ყივჩაყნი და შექმნა კარნი ოვსეთისანი, რომელთა ჩუენ დარიალისად უწოდთ. და აღაშენნა მას ზედა გოდოლნი მაღალნი და დაადგინა მცველად მახლობელნი იგი მთუელნი“.¹²

ჯუანშერი მათ აგ და მაგუგის სახელწოდებით, ხოლო ქვეყანას მაგუგეთის სახელით იცნობს.¹³

მკვლევართა ვარაუდით, რომანში მოცემული ფრაგმენტი – ველურ ხალხთა ჩამონათვალის შესახებ მოდის „მეთოდე პატარელის გამოცხადებიდან“. იგი შეიქმნა VII საუკუნეში, ხოლო მისი უძველესი ხელნაწერი ლათინურია და განეკუთვნება VIII საუკუნეს. ამ მოსაზრებით ვხედავთ, რომ რომანში ამ ხალხების ამბავი მოგვიანო ჩანართია, კერძოდ, სადღაც, VII-VIII საუკუნეების. ე. ი. ძველ ორიგინალებში – II-III საუკუნის ვერსიებში ის არ გვხვდება.¹⁴

¹¹ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართუელთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა, გვ. 28.

¹² ჯუანშერი. „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 156.

¹³ ჯუანშერი. „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“, გვ. 162-163.

¹⁴ ალექსანდრიანი, გვ. 183; Роман об Александре Македонском по русской рукописи XV века, გვ. 248; კ. კეკელიძე ვარაუდობს, რომ ლეონტი მროველის ერთ-ერთი წყარო შეიძლება ყოფილიყო ფსევდო-მეთოდე პატარელის „გამოცხადება“. კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. II. თბ. 1981, გვ. 255; ძველი ქართული ვერსია არ შემორჩენილა, არის XVII საუკუნის თარგმანი, რომელიც რუსულიდან არის შესრულებული „ხრონოღრაფი, სიტყვა მეორედ მოსვლისათვის პატარელისნი“.

აქედან გამომდინარე, თუ მეთოდი პატარელის გამოცხადებაში მოცემული სიუჟეტი – გოგისა და მაგოგის და სხვა წარმართი ხალხების ამბავი დაედო საფუძვლად ფსევდოკალისტენეს რომანის აღნიშნულ მონაკვეთს, მაშინ ძალიან საეჭვოა, რომ „ალექსანდრიანის“ ეს ფრაგმენტი გამხდარიყო საფუძველი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ის ავტორისათვის და მისი თხზულებით მოსარგებლე ლეონტი მროველისათვის. ნ. ნიკოლოზიშვილის აზრით, თუ ლეონტის ცნობები მომდინარეობს ალექსანდრიანიდან, „მოქცევაჲს“ ცნობები არ არის აღებული ამ რომანიდან, რადგან იქ არ გვხვდება მსგავსი სიუჟეტები. ხოლო ალექსანდრეს ქართლში შემოსვლის ისტორიულ რეალობაზე მსჯელობისას ყურადღებას ამახვილებს წყაროში ალექსანდრეს ტიტულატურაზე და მისი ლაშქრობის შემდეგ ქართულში გაჩენილ ბერძნული ტერმინოლოგიაზე. მეცნიერი ვარაუდობს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობა ალექსანდრეს ქართლში ლაშქრობის შესახებ არ უნდა განვიხილოთ, ლეონტის მროველის ცნობებთან ერთად, როგორც ფსევდო-კალისტენეს ბერძნული ალექსანდრიანიდან მომდინარე.¹⁵

სავარაუდოდ, ქართულ მატრიანეებში ამ ხალხთა კავკასიაში გამოჩენა, მათი ყივჩაღებად, ბუნთურქებად და ხაზარებად აღქმა, არა ფსევდოკალისტენეს რომანის გააზრებით, არამედ კიდევ უფრო ძველი, ბიბლიური მემკვიდრეობის გავლენით ხდება.

ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ამ ველური ხალხების დახასიათება, მათი გოგისა და მაგოგის ძეებთან შედარება აქეთ მოცემული ანტიკური სამყაროს ავტორებს ჰეროდოტეს, სტრაბონს, პლუტარქეს. ამიტომ ქართულ წყაროებში ამ ხალხების დახასიათება მხოლოდ ფსევდოკალისტენეს რომანის მიხედვით არ უნდა იყოს სწორი, მით უმეტეს, სტრაბონს

¹⁵ ნ. ნიკოლოზიშვილი. „ალექსანდრე მაკედონელი და „ნასტავისი“. კრებ. „კლიო“. თბ. 2003, გვ. 4-6.

და პლუტარქეს ვერ დაეწამებო, რომ ფოლკლორული „ალექსანდრიანის“ შთაბეჭდილებებით წერდნენ.¹⁶

საინტერესოა, ქართულ თარგმანში ალექსანდრეს კარეზის გეოგრაფიული დასახელება - „კადსპიდნი“, რომელიც ეტიმოლოგიურად მსგავსია დარუბანდის, კასპიის კარისა. მაგრამ კასპიის კარი ამ გადმოსასვლელის გვიანდელი ფორმაა, ქართულ წყაროებში ის სხვა სახელწოდებით გვხვდება. ლეონტი მროველთან და საერთოდ ძველ ქართულ მწერლობაში კასპიის კარს დარუბანდს, დარუბანდის კარს, დარუბანდის გზას უწოდებდნენ. რაც შეეხება დარიალს, ლეონტი მას „კარნი კავკასიანთას“ უწოდებს, საიდანაც გზა გადადიოდა ოსეთში. უნდა აღინიშნოს, რომ წყაროები ხშირად ურევდნენ ერთმანეთში დარიალის და დარუბანდის გადმოსასვლელებს და საერთო სახელი კასპიის კარი, ან ალექსანდრეს კარი ეწოდებოდა. ძველ ბერძნულ მწერლობაში კასპიის კარი, კასპიის ბჰენი – ეს ჰირკანიის მთებია – გადასასვლელი მიდიდან პართიაში.¹⁷

„ალექსანდრიანის“ გოგისა და მაგოგის სამყარო აღმოსავლეთში, ინდოეთის მხარეებშია. რომანში მოცემული გეოგრაფიული ადგილები ზუსტ კონტურებს არ იძლევა. ალექსანდრემ ეს ხალხები სადღაც აღმოსავლეთში, უკიდურეს მხარეებში დაამარცხა. მაშინდელი ინდოეთი, ზოგადად, მთელ აღმოსავლეთს აღნიშნავდა. ინდოეთი, იმ დროის წარმოდგენებით, მიწიერი სამოთხის – ადამ და ევას სამყოფელს მოიცავდა, სადაც, როგორც რომანი მოგვითხრობს, უკვდავებას ეძიებდა მისი მთავარი გმირი.

ქართულ წყაროებში ალექსანდრეს ლაშქრობა კონკრე-

¹⁶ გრ. ქავთარია. ფსევდო-კალისტენეს ალექსანდრიანი და ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. ქართული ლიპლომატიკა (წელიწდეული). ტ. 9. თბ. 2002, გვ. 540.

¹⁷ ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. V. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თინათინ ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1983. გვ. 137-138.

ტულ გეოგრაფიულ არეალშია მოქცეული, რაც რომანში ასე არ არის აღქმული. მით უმეტეს, რომ რომანის არც ბერძნულ, არც სერბულ და რუსულ და არც ქართულ ვერსიებში კავკასიაზე არაფერია ნათქვამი მაშინ, როცა სიუჟეტი ეხება ალექსანდრეს ღაშქრობას ჩრდილოეთში.

თუმცა, ერთი უნდა აღვნიშნოთ, რომანის მიხედვით, ალექსანდრე ამ ხალხების სამყოფელში ხვდება მას შემდეგ, რაც იგი გაივლის ამაზინის-ამაძონების ქვეყანას. ამაძონების სამყოფელი, ზოგადად, კოლხეთის მეზობლად, შავი ზღვის სამხრეთით იგულისხმებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ამაძონების არსებობა რეალურ ისტორიულ სამყაროში საერთოდ საეჭვოა, მაშინდელი ბერძნული გეოგრაფიული წარმოდგენებით, დაახლოებით ამ რეგიონში ლოკალიზდება. არიანე, რომელიც აღწერს ალექსანდრეს ღაშქრობების ისტორიას, აღნიშნავს, რომ ამაძონები იმ დროისათვის (ალექსანდრეს ეპოქაში) უკვე აღარ იყვნენ, მაგრამ მისთვის ცნობილი იყო მათი არსებობისა და კოლხეთთან მეზობლობის შესახებ.¹⁸

თუ ჩვენ ამაძონებს რეალურ ისტორიულ სივრცეში განვიხილავთ, მაშინ, რომანის მიხედვით, ალექსანდრემ გამოიარა შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროები და ჩრდილოეთის მაღალი მთებისაკენ შემოვიდა კავკასიაში. იქ დაამარცხა ეს ხალხები, გადარეკა მთებს იქით და შექმნა კასპიის კარი.

ამ რეკონსტრუქციით ალექსანდრეს მარშრუტი კავკასიაში ასეთია: ამაძონების ქვეყანა – სამხრეთ კავკასია, შავი ზღვის სანაპიროები. ჩრდილოეთის მხარეები – ქართლი და მისი მთიანეთი, იქ მყოფი ხალხები. კადსპიდნი – კასპიის კარი, კავკასიის გადმოსასვლელები – დარიალი და დარუბანდი.

¹⁸ ალექსანდრიანი, გვ. 142-143; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. გვ. 124-125, 184-185; კურციუს რუფუსი გვაძლევს ცნობას, რომ „ამაძონები პირკანიის მეზობელი ტომი იყო. მათ ჰყავდათ დედოფალი თაღესტრისი, რომელიც მბძანებლობდა კავკასოსის მთებსა და მდინარე ფასისს შორის“. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, ტ. I. წყაროები. თბ. 2010, გვ. 494.

რაც შეეხება რომანში ჩრდილოეთის (ჩრდილოეთის კიდე, ბორცვნი ჩრდილოეთისანი) მოხსენიებას, კავკასიის გადმოსასვლელებად მის აღქმას, ეს ჯერ კიდევ ძველ წინასწარმეტყველებებსა და მწერლობაში გვხვდება. ეზეკიელის და იერემიას წინასწარმეტყველებებში ჩრდილოეთი, გოგისა და მაგოგის ხალხების სამეფოდ აღიქმება. ქართულ მწერლობაში ჩრდილო, ჩრდილოეთი საზღვარი, იქ მცხოვრები ტომებით, გეოგრაფიულად მოიცავს, როგორც კავკასიის გადმა მხარეებს, ასევე საკუთრივ ქართლსაც.¹⁹

ჩვენი აზრით, შესაძლოა, რომანში აღწერილი ალექსანდრეს ეს მარშრუტი გახდა საფუძველი ქართულ წყაროებში ალექსანდრეს ქართლში ლაშქრობის ისტორიისა. თუმცა მიგვაჩნია, რომ ქართულ წყაროებში ალექსანდრეს მოსვლის ამბავს, გარდა რომანის სიუჟეტებისა, უდევს სხვა წყაროებისა და გადმოცემების კვალი, თუნდაც ისტორიული სინამდვილისგან ცოტა შორს მდგომი, მაგრამ აუცილებლად გასათვალისწინებელი. ეს არის ძველი ბერძნული წყაროები, რომლებიც მოიხსენიებენ ალექსანდრეს მიერ კავკასიის დაპყრობას და ფლობას.

გარდა ფსევდოკალისტენეს რომანისა, ქართული საისტორიო მწერლობა მეტ-ნაკლებად კარგად იცნობდა ანტიკური და ელინისტური ხანის მწერალთა შემოქმედებას. ეს ჩანს კიდევ ჩვენი მემატრიანეების თხზულებებში, რომელთათვისაც ცნობილი იყო არამარტო მათი სახელები (ჰეროდოტე, პლუტარქე, არისტობულე, იოსებ ფლავიოსი, კურციუს რუფუსი), არამედ მათი ნაწარმოებებიც. ალექსანდრეს მიერ კავკასიის

¹⁹ ლეონტი მროველი ოსებს და ლეკებს „ჩრდილოთა ნათესავეებს“ უწოდებს, „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“, გვ. 46; აბოს წამების ავტორი კი ხაზარებს „მაგოგის შთამომავალთ“ უწოდებს, ხაზარების ქვეყანას კი „ქუეყანასა მას ჩრდილოდესასა, სადა იგი არს საღვური და ბანაკი და საბანაკე ძეთა მაგოგისთაჲ“. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატური ძეგლები. ტ. I. (V-X სს). თბ. 1963, გვ. 46.

დაპყრობის ამბები მოთხრობილი აქვთ ასევე ისეთ ავტორებს, რომელთა შესახებაც არ არის ცნობები ქართულ წყაროებში, მაგრამ საინტერესოა მათი ინფორმაციები საკითხის გარშემო, რადგან ისინიც შეიძლება ყოფილიყვნენ ქართველ მემკვიდრეთა პირველწყაროები.

გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი (ახ. წ. I ს.) აღნიშნავს, რომ ალექსანდრემ დაიპყრო კავკასია, „ეს არის მაკედონია, რომელიც ოდესღაც მთელი სამყაროს მპყრობელი იყო და სწვდებოდა აზიას, არმენიას, იბერიას, ალბანიას, კაპადოკიას, სირიას, ეგვიპტეს, ტავრუსს, კავკასიას“.²⁰

მსგავსი ცნობა აქვს გაიუს იულიუს სოლინუსს (ახ. წ. III ს.), რომელიც იმეორებს პლინიუსის ნათქვამს „ალექსანდრე დიდმა დაიმორჩილა აზია, არმენია, ალბანია ... ტავროსი და კავკასოსი გადალახა“.²¹

იოსებ ფლავიოსის (ახ.წ. I ს.) გადმოცემით, რომაელები ეესპასიანეს დროს აპირებდნენ შეჭრილიყვნენ მიდიაში და „ამიტომ ჰირკანელთა მეფესთან მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ. ეს იმიტომ, რომ ჰირკანელთა მეფე იყო მფლობელი გასასვლელის, რომელიც მეფე ალექსანდრემ რკინის ბჭეებით ჩაკეტა. ჰირკანელთა მეფემ მათ გზა მისცა. მრავალრიცხოვანი აღანი თავს დაესხა მიდიელებს“.²²

კურციუს რუფუსის (ახ.წ. I ს.) აღწერილ ალექსანდრეს ლაშქრობაში მოხსენიებულია კავკასოსის მთები, სადამდეც მანძილი მაკედონელებმა 17 დღეში გაიარეს. კავკასოსი სხვა წყაროებში ინდოეთის მთებად არის წარმოჩენილი, მაგრამ ამ ავტორთან ალექსანდრეს ლაშქრობის მარშრუტი კავკასოსის მთებისაკენ მიდის ამადონების სამეოფელის გავლით, რაც ეჭვს ბადებს, რომ ავტორის აღწერილი ამბავი ეხება კავკა-

²⁰ ანტიკური კავკასია, გვ. 497.

²¹ ანტიკური კავკასია, გვ. 560.

²² ანტიკური კავკასია, გვ. 227; თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. V, გვ. 92.

სიას და არა ინდოეთის მხარეებს. კურციუს რუფუსი ამადონების სამყოფელს კავკასიაში, კერძოდ, მდინარე ფასისის მხარეებში მოიხსენიებს.²³

კლავდიოს პტოლემეაიოსის (ახ. წ. II ს.) ცნობით, სარმატიის კართან სიახლოვეს იყო ალექსანდრეს სვეტები. სარმატიის კარი კი ავტორთან დარიალის გადმოსასვლელს აღნიშნავდა.²⁴

სომეხი ისტორიკოსი მოსე ხორენელიც აღნიშნავს, რომ ალექსანდრემ დაიპყრო კავკასია. იგი წერს ვინმე დიდ ქართველ პიტიახშ მიჰრდატზე, რომელიც „ალექსანდრემ ივერიელთა ქვეყნიდან მოყვანილი ტყვეების ხელისუფლად დაადგინა. მიჰრდატს მიანდო ჩრდილოეთის მხარის და პონტოს ზღვის გამგებლობა“.²⁵

ამ წყაროებიდან ჩანს, რომ ალექსანდრემ დაიპყრო კავკასია, მაგრამ ამის მტკიცება ძნელია, რადგან ის მემატიანეები, რომლებიც ალექსანდრეს თან ახლდნენ ლაშქრობაში, ან მისი თანამედროვენი იყვნენ, არ აღნიშნავენ ალექსანდრეს კავკასიაში მოსვლას. აქედან გამომდინარე, მეკვლევრებს ეეჭვებათ ქართველ მემატიანეებთან დაცული ცნობების ისტორიული სინამდვილე. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ცნობებს მეცნიერები პირველწყაროებს ვერ უძებნიან, ხელაღებით ვერ უარყოფენ მის ჭეშმარიტებას.

თვით არიანეც გარკვეულ მინიშნებას იძლევა ალექსანდრეს მიერ კავკასიის ფლობის შესახებ. მას აღწერილი აქვს ალექსანდრეს აღმოსავლეთში ლაშქრობა. იგი კრიტიკულად აფასებს მისი წინამორბედების ნაშრომებს ალექსანდ-

²³ ანტიკური კავკასია. გვ. 493-495.

²⁴ თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველო შესახებ. V, გვ. 138; ანტიკური კავკასია, გვ. 356 ბ.

²⁵ მოვსეს ხორენაცი. სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ა. აბდალაძემ. თბ. 1984, გვ. 111: თუმცა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მოვსეს ხორენაცი, სავარაუდოდ, იმ წყაროებით სარგებლობს, რითაც სარგებლობდნენ ქართველი მემატიანეები.

რეს შესახებ. შესწორებებიც კი შეაქვს ძველ ცნობებში. ეს ეხება არა მარტო ისტორიულ ფაქტებს, არამედ ლაშქრობის ისტორიულ-გეოგრაფიულ საკითხებსაც. როგორც ცნობილია, არიანეს მოცემული აქვს ალექსანდრეს კავკასოსის მთებში ყოფნა, მაგრამ მემატიანე იქვე განმარტავს, რომ ეს არა ჰირკანიის ზღვასთან მდებარე კავკასიონია, არამედ ინდოეთის პარაპამისოსის (ჰინდი-ყუში) მთები. იგი ეთანხმება ერიტოს-თენე კვირინელს იმ საკითხში, რომ მაკედონელებმა ალექსანდრეს კავკასიაში მოსვლა – პრომეთეს გამოქცეაბულთან, მეფის საამებლად შექმნეს. ამიტომაც, მთა კავკასოსი პონტოდან დედამიწის უფრო აღმოსავლეთში გადაიტანეს.²⁶

გვიჭრობთ, საყურადღებოა არიანეს ერთი ცნობა, სადაც ალექსანდრე მიმართავს ჯარს და ჩამოთვლის იმ ხალხებს და მხარეებს, რომლებიც მაკედონელებმა დაიმორჩილეს: „თუ თქვენ ყველას გინდათ წასვლა, ყველანი წადით, ხოლო შინ რომ მიხვალთ, უამბეთ [თქვენიანებს, რომ მიატოვეთ] თქვენი მეფე, ალექსანდრე, რომელმაც გაიმარჯვა სპარსელებზე, მიდიელებზე, ბაქტრიელებზე და საკებზე, დაიმორჩილა უქსიები, არახოტები, დრანგები; მფლობელი პართიელების, ხორაზმელების, ჰირკანიელების ვიდრე კასპიის ზღვამდე; ის, რომელმაც გადაიარა კავკასოსი კასპიის ბჟის ზემოთ, გადალახა მდინარე ოქსოსი და ტანაისი, ასევე მდინარე ინდოსი, რაც დიონისეს გარდა არავის გადაუვლია.“²⁷

ჩვენი აზრით, აქ საუბარია კავკასიის მთებზე და არა ინდოეთის ჰინდიყუშზე. თ. ყაუხჩიშვილი ეჭვობს, რომ ეს კავკასიონი იყოს, რადგან ალექსანდრეს კავკასიის მთები არ გადაულახავს, მაგრამ იქვე აღნიშნავს, რომ ეს ადგილი დამავიქრებელია.²⁸

²⁶ თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. V, გვ. 181-182; Арриан. Поход Александра. СПб. 1993, გვ. 132-133.

²⁷ თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. V, გვ. 184; Арриан. Поход Александра, გვ. 190.

²⁸ თ. ყაუხჩიშვილი. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. V, გვ. 184.

არიანეს ამ ცნობას ყურადღება მიაქცია ნ. ნიკოლოზი-შვილმა, რომელიც აღნიშნავს, რომ შესაძლებელია აქ საუბარია პონტოს კავკასიაზე და მასთან დაკავშირებული ამბები ხელოვნურად თუ უნებლიეთ მიაწერა ავტორმა ინდოეთის კავკასიას.²⁹

კასპიის ბჰე – კასპიის კარი, ეს ჰირკანიის მთებია – მიდიდან პართიაში გადასასვლელი. კასპიის ზღვის სამხრეთი – ჰირკანიის კარი.³⁰

თუ კასპიის ბჰე ჰირკანიის მთებია, მაშინ მის ზემოთ არსებული მთების სისტემა კავკასიონის მთაგრეხილია და არა ჰინდიყუში. ჰინდიყუში ნამდვილად ვერ იქნებოდა ჰირკანიის მთებს ზემოთ.

აქ ერთი შეხედვით ჩანს, რომ ალექსანდრეს კავკასიაც დაუპყრია და ეს ეხმიანება, როგორც ზემოთ დასახელებული ბერძენი ავტორების, ისე ქართველი მემკვიდრეების მიერ აღწერილ ამბებს.

ჩვენი აზრით, ქართველი მემკვიდრეების წყაროდ, ფსევდოკალისტენეს რომანის „ალექსანდრიანის“ გარდა, შეიძლება მივიჩნიოთ ზემოთ ჩამოთვლილი ბერძენი ისტორიკოსების თხზულებები, რომლებიც პირდაპირ მიგვანიშნებენ ალექსანდრე მაკედონელის საქართველოში ლაშქრობის და მის მიერ კავკასიის ფლობის შესახებ. მაკედონელის კავკასიაში ლაშქრობის სინამდვილის მტკიცება ძნელია წყაროთა ურთიერთგამომრიცხავი ცნობების გამო, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ გასათვალისწინებელია ამ თხზულებების ის სიუჟეტები, რომლებიც ზემოთ დასახელებულ ამბებს ასეთ ინტერპრეტაციას უკეთებენ.

²⁹ ნ. ნიკოლოზიშვილი. ქართული ელინიზმის და ქრისტიანობის სათავეებთან „მოქცევაჲ ქართლისაჲსა“ და „ქართველ მეფეთა ცხოვრების“ მიხედვით, გვ. 36-37.

³⁰ პლინიუსი და დიონ კასიუსი კასპიის კარში დარიალს ან დარუბანდს გულისხმობენ.

Andro Gogoladze, Temur Todua

**ALEXANDER OF MACEDON AND THE CAUCASUS
(COMPARATIVE ANALYSIS OF THE GRAECO-GEORGIAN
SOURCES)**

Summary

The narrative about Alexander the Great's campaign in Kartli (Eastern Georgia) is inspired by the Greek writings and literary legacy. This story is told in two principle Georgian records: "Conversion of Kartli" (Moktsevai Kartlisai) and "The Life of Kartli (Georgia)" (Kartlis Tskhovreba"). And historians think this story to be derived from Alexander's Romance by Pseudo-Callisthenes. Comparative analysis of the Greek and the Georgian sources led us to a conclusion as follows: some more Greek records had been applied to create the Georgian story for Alexander's voyage in Kartli.